

Tussen tafellaken en servet

Het stadhouderlijk hof in dynastiek Europa¹

JEROEN DUINDAM

Neither Fish, Flesh, nor Fowl. The Stadholder's Court in Dynastic Europe

This contribution presents a concise image of the recent historiography on the European dynastic court, and then places the stadholder's court within this context. The modest contours of the latter stand out sharply against developments elsewhere, such as the secular Electors of the Holy Roman Empire, for example. However, the stadholder's court was far more than just the household of a high-ranking magistrate of noble birth, even though the group of courtiers and servants around the stadholder remained modest in terms of its size and structure. Nor did a wider circle of visitors and clients ever really materialise. The absence of any sovereign basis for the position of stadholder in the Republic apparently made it difficult to turn court life into an instrument for the further advancement of power. Nevertheless, in his capacity as a 'servant' of the state machine, the stadholder was able to play a remarkable role under William III – and subsequent generations of stadholders even played a decisive role – within the system of nomination rights and the power relations that stemmed from that.

Inleiding

De stadhouders nemen in de nationale geschiedschrijving een markante, maar meerduidige plaats in. We komen ze tegen als vaders en redders, maar ook als ambitieuze heersers die de Republiek meesleurden in een draaikolk van dynastieke verwickelingen. Toen de dynastieke soeverein was afgezworen, namen de gewesten zijn hoogste waardigheid over. De voormalige adellijke vertegenwoordigers van de Habsburgers in de gewesten verkregen daarmee een atypische rol. Gouverneurs en stadhouders elders in Europa waren zetbazen van de heerser en voorzitters van regionale standenvergaderingen; hier was de stadhouder echter dienaar geworden van de soevereine gewestelijke staten. Het politieke gewicht en het dynastieke prestige van de Oranjes oversteeg deze dienende positie. Deze incongruentie veroorzaakte gedurende de hele geschiedenis van de Republiek beweging in het staatkundig bestel. Soms benaderde de stadhouder een monarchale positie; op andere momenten verdween de dynastie naar de achtergrond. Hevige discussies en politieke crises begeleidden deze schommelingen. De plaats van de stadhouder in de Republiek bleef ook onder historici lang omstreden; hun oordeel vertoonde bovendien verbanden met hun contemporaine politieke stellingname.

¹ Met dank aan Jos Gabriëls die deze tekst las en diverse belangrijke correcties voorstelde.

Het hof van de stadhouders nam geen belangrijke plaats in binnen deze discussie; pas in de laatste twee decennia kwam het als zelfstandig onderzoeksthema naar voren. Deze ontwikkeling past binnen een bredere trend in de moderne Europese geschiedschrijving, waarin enerzijds de politiek-institutionele geschiedenis zich rekenschap gaf van het dynastieke huishouden als machtscentrum, anderzijds de traditionele bestudering van de hofcultuur een uitdrukkelijker politieke invalshoek koos. De situatie in de Republiek roept allerlei vragen op die voor het Europese hofonderzoek van belang kunnen zijn; daarnaast suggereert de Europese context wellicht nieuwe vragen en inzichten voor de bestudering van het stadhouderlijke hof. In zijn studie naar het pauselijke hof wees Wolfgang Reinhard erop dat juist de afwijkingen van het gangbare model onderzoeksvragen kunnen preciseren. Reinhard en zijn leerlingen konden mede daardoor een aantal kernvragen formuleren op het gebied van patronage en politieke verhoudingen.² Voor het hof in de Republiek geldt mogelijk iets dergelijks. Hoe functioneert een dynastiek hof binnen een staatsbestel waarin de soevereiniteit elders is gevestigd? Kon het hof de ambities en pretenties van de Oranjes ondersteunen? Vertegenwoordigde het een belangengroep binnen de Republiek, of kon het dienen als overkoepelend en samenbindend element? Hoe kreeg de dubbelzinnige relatie van stadhouders en staten vorm in het ceremonieel, elders steevast geplooid rondom de dynastieke heerser die immers meestal ook het hoogste gezag belichaamde?

Ik bespreek de hierboven opgeworpen kwesties niet als kenner van het stadhouderlijk hof, maar als onderzoeker van de grote hoven in Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk.³ Een van de hoofdthema's in het recente onderzoek betreft de mate waarin en de wijze waarop het dynastieke huishouden kon dienen als oriëntatiepunt voor regionale elites in het relatief versnipperde staatsbestel dat typerend was voor vroegmodern Europa. Deze kwestie dient als uitgangspunt voor mijn betoog. Allereerst geef ik daartoe in hoofdtrekken de ontwikkeling van een nieuwe Europese 'hofgeschiedenis' weer, gestructureerd aan de hand van drie onderzoeksvelden: het hof als instituut, elites en patronage, de cultuurgeschiedenis van het hof. Daarna verbind ik deze Europese indrukken aan de hand van dezelfde aanknopingspunten met het stadhouderlijk hof. Dat stelt mij in staat een oordeel uit te spreken over het stadhouderlijk hof in een breder Europees perspectief. Ten slotte permitteer ik mij enige gedachten over het gezamenlijke onderwerp van dit themanummer: de internationalisering van de nationale geschiedenis.

I. Hofhistoriografie

In de negentiende eeuw domineerde een geschiedschrijving die zich primair richtte op de wording van de nationale staat. Competitie met en beïnvloeding

² Zie bijvoorbeeld Wolfgang Reinhard, 'Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', in: Ronald Asch (ed.), *Princes Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650* (Oxford en Londen 1991) 329-356.

³ Zie J. Duindam, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780* (Cambridge 2003).

door andere staten waren daarvan zeker een onderdeel; de beperking van de negentiende-eeuwse canon lag vooral in de eenzijdige concentratie op de wortels van de moderniteit. Dit proces leidde ertoe dat allerlei herkenbare elementen uit het verleden werden opgeblazen en geïdealiseerd, terwijl andere aspecten werden verketterd of weggemoffeld. Het vorstelijke huishouden was in de loop van de negentiende eeuw politiek gemarginaliseerd en kon gemakkelijk worden afgedaan als een irrelevante kring van pluimstrijkers en hofdames. Een dergelijk oordeel domineerde onder academische historici; het werd vervolgens bewust of onbewust als richtsnoer gehanteerd bij het bestuderen van de voorafgaande geschiedenis. In de imponerende banden van de *Verwaltungs-* en *Verfassungsgeschichte* zoekt men tevergeefs naar een precieze institutionele analyse van het vorstelijke hof. Ook in bronnenuitgaven schittert het huishouden vooral door afwezigheid – delen van instructies die daarop betrekking hadden werden eenvoudig weggelaten. Het accent lag immers vooral op instanties die ‘de toekomst’ hadden: ministers, raden, gespecialiseerde kanselarijen, departementen, vertegenwoordigende lichamen. Zo werd het vroegmoderne staatsvormingsproces beschreven vanuit zijn negentiende- en twintigste eeuwse eindpunt: het dynastieke huishouden vertegenwoordigde in deze opvatting niet méér dan de cocon die loos achterbleef nadat de staat zijn vleugels had uitgeslagen. In de geschiedenis van architectuur, beeldende kunst, muziek en theater bleef het hof een aanknopingspunt van tentoonstellingen en publicaties, maar hierin werd zelden een verbinding met de politieke geschiedenis gelegd. Tegelijkertijd kon het hof zich verheugen in de niet-aflatende aandacht van *royalty watchers* en biografen, maar hun werk was meestal van geringe waarde omdat het melige normatieve oordelen opdiste in een servies van roddels en rode oren.

Deze onproductieve situatie bevroor toen de klassieke nationale politieke geschiedenis door het succes van bredere vormen van sociale, economische en culturele geschiedschrijving op de achtergrond raakte. Pas in de jaren 1970 kwam er hernieuwde academische belangstelling voor het dynastieke centrum van de vroegmoderne staat. Norbert Elias speelde met zijn studie naar de hofsamenleving een sleutelrol in het openbreken van het onderzoeksgebied.⁴ Elias schilderde de Franse koning als evenwichtskunstenaar, die op grond van allerlei onderlinge spanningen tussen groepen aan het hof zijn macht kon handhaven. De ‘uiterlijkheden’ van het hofleven waren, aldus Elias, van cruciale betekenis omdat ze ertoe dienden de edelen binnen te lokken, en vervolgens te beknellen in een onontwarbare knoop van ambities en afhankelijkheden. Terwijl de regionale magnaten naar het centrum werden getrokken, waar hun machtspositie geleidelijk afbrokkelde als gevolg van geldtekort en een uitzichtloze onderlinge statuscompetitie, kon de koning met de in zijn dienst opgeklimmen burgers bouwen aan de moderne staat. Elias’ model bood een scherpzinnige analyse van spanningen rond de heerser; toch was het hof

⁴ Norbert Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie* (Darmstadt en Neuwied 1969); discussie en bibliografie in J. Duindam, *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam 1995).

ook in zijn interpretatie niet meer dan een *goldene Käfig*. Elias en zijn navolgers konden adellijke ambten aan het hof – hofmeester, kamerheer, stalmeester en hun collega's – niet anders zien dan als sinecures. Zij erkenden noch de reële taken die aan deze ambten kleefden, noch de directe toegang tot besluitvorming en machtsuitoefening waarmee zij meestal verbonden waren. De intimi rond de dynastie – de adellijke families die op grond van ambt en status voortdurend toegang hadden – vormden echter de toplaag van het politieke bestel, al kon de heerser juist daarin reden zien sommige domeinen voor hen af te schermen.

De in later eeuwen scherper getrokken scheidslijn tussen publiek en privé, tussen de domeinen van staat en familie, was een factor van belang in het ontstaan van deze anachronistische benadering. De Engelse historicus David Starkey lanceerde vanuit deze gedachte de formule 'access equals power' – niet de formele plaats in het bestel, maar de mate van nabijheid tot de persoon van de vorst vormt de belangrijkste pijler van macht. Starkeys stelling gaat zeker niet altijd op, maar zijn puntige formulering doorbrak de heerschappij van de anachronistische nationale visie van staatswording.⁵ Deze discussie is relevant voor het stadhoudelijk hof, omdat nu juist in de Republiek het publieke gezag van de stadhoudelijke dynastie op volstrekt atypische wijze formeel ondergeschikt was aan het soevereine publieke gezag van de staten.

Elias creëerde een doorbraak in het onderzoek, maar hernieuwde en versterkte de anachronistische visie op het dynastieke huishouden als een 'politieke gevangenis'. Daarin kwam pas verandering rond 1990, deels door het samenvloeien van de sterk op Elias gerichte continentale Duits-Franse stromingen, en de overheersend empirisch georiënteerde Angelsaksische traditie.⁶ Terwijl continentale historici het model van Elias gebruikten om een op hoofdlijnen traditioneel beeld nieuw leven in te blazen, hadden Angelsaksische auteurs de klassieke opvattingen over 'absolute' machtsuitoefening ingrijpend gerelativeerd.⁷ De ontmoeting van deze perspectieven heeft de basis gelegd voor een tweede generatie onderzoek naar het hof die behoedzaam afstand nam van nationale tradities, en tegelijkertijd een door het conceptueel debat gestructureerde empirische onderzoeksagenda op tafel legde. Een drietal

⁵ David Starkey, 'Representation through Intimacy. A Study in the Symbolism of Monarchy and Court Office in Early-Modern England', in: Ioan Lewis (ed.), *Symbols and Sentiments. Cross-Cultural Studies in Symbolism* (Londen 1977) 187-224; D. Starkey (ed.), *The English Court from the Wars of the Roses to the Civil War* (Londen 1987).

⁶ Ronald Asch, *Princes Patronage and the Nobility* vormt het beste voorbeeld van deze productieve verbinding; zie ook Maurice Aymard en Marzio A. Romani (eds.), *La cour comme institution économique* (Parijs 1998); Klaus Malettke en Chantal Grell (eds.), *Hofgesellschaft und Höflinge an europäischen Fürstenhöfen in der Frühen Neuzeit (15.-18. Jh.)* (Münster 2001); en het overzicht onder redactie van John Adamson, *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics, and Culture under the Ancien Régime 1500-1750* (Londen 1999).

⁷ Zie bijvoorbeeld R.J.W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700. An Interpretation* (Oxford 1979); William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France. State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985); Roger C. Mettam, *Power and Faction in Louis XIV's France* (Oxford en New York 1988).

richtingen van onderzoek valt hierbinnen te onderscheiden.

Het huishouden: een vergeten instituut

Ten eerste werden gegevens verzameld over de opbouw van het huishouden, over de staven en functies met hun verantwoordelijkheden, over de relaties tussen huishouden en het circuit van besluitvorming. Achter de term hof gingen niet alleen de vervlochten werelden van huishouden en regering schuil; meestal bestond een hof uit verschillende huishoudens van echtgenote, broer, kinderen, verwanten. Het dynastieke hof was dus een multipolaire wereld, een constellatie van paleizen rond de regerende soeverein. Informatie over aantallen, eerder veelal natte vingerwerk, werd nu op grond van archiefonderzoek vastgesteld. Zo bleek bijvoorbeeld dat de centrale instituties van de Franse staat rond 1700 kleiner waren dan het *maison* van de broer van Lodewijk XIV – en beduidend kleiner dan het huishouden van de Zonnekoning zelf. Aan deze situatie zou pas vanaf de jaren 1780 stapsgewijs een einde komen, aanvankelijk door een radicale bezuiniging op het huishouden, later door een explosie in de aantallen staatsbeambten. Tegelijkertijd werd duidelijk dat onder Lodewijk XIV het hof geenszins was gegroeid, zoals de oude these van de ‘domesticatie’ van de adel suggereerde. De Zonnekoning had zijn hof juist stevig ingekrompen om de tomeloze inflatie uit de jaren van de *Fronde* teniet te doen. Met deze ingrijpende bezuiniging herstelde hij tevens de exclusiviteit van het hofambt, een factor van belang in het aantrekken van hoge edelen.⁸ Door deze bevindingen werd Lodewijk XIV zeker niet gedegradeerd van krachtpatser tot slappeling, maar zijn relatie tot de hoge adel kwam in een ander daglicht te staan.

Belangrijk onderzoek kwam voort uit het grensgebied van late middeleeuwen en vroegmoderne tijd; het maakte continuïteiten duidelijk in de opbouw en functie van hoven.⁹ Zo kenden vrijwel alle constellaties rond dynastieke heersers twee dimensies, vaak aangeduid als *inner* en *outer court*: enerzijds de dagelijkse bediening door een permanent aanwezig huishouden, anderzijds een talrijke kring van erediënen die bij hoogtijdagen kwam opdagen. Tafeldienaren, kamerheren en secretarissen dienden ‘part-time’: zij waren ofwel incidenteel, ofwel volgens een vastgelegd toerbeurtstelsel aanwezig. Daarnaast brachten edelknappen en hofdames enkele jaren in hun jeugd aan het hof door, als opleiding en voorbereiding op carrière en huwelijk. Deze groepen bleven hun verbinding met het hof en hun recht op aanwezigheid

⁸ Getallen en bronnen in J. Duindam, ‘Vienna and Versailles. Materials for further Comparison and Some Conclusions’, *Zeitenblicke* 4:3 (2005) URL: http://www.zeitenblicke.de/2005/3/Duindam/index_html, URN: urn:nbn:de:0009-9-2411.

⁹ Belangrijk was onder andere de *Residenzenforschung* serie rond Paravicini, zie onder andere, Holger Kruse en Werner Paravicini (eds.), *Höfe und Hofordnungen 1200-1600* (Sigmaringen 1999); daarnaast Malcolm Vale, *The Princely Court. Medieval Courts and Culture in North-West Europe, 1270-1380* (Oxford 2001). Aloys Winterling, *Der Hof der Kurfürsten von Köln 1688-1794. Eine Fallstudie zur Bedeutung "absolutistischer" Hofhaltung* (Bonn 1986); R. Butz, J. Hirschbiegel en D. Willoweit (eds.), *Hof und Theorie. Annäherungen an Ein Historisches Phänomen* (Keulen en Weimar 2004).

echter cultiveren. Aan de top van het *outer court* stonden de groten uit het rijk, dragers van prestigieuze ridderorden als het Gulden Vlies en de Heilige Geest.

Een laatste aandachtspunt in het institutionele onderzoek betreft de grote meerderheid van de leden van het hofgezin: het personeel *below stairs*. Zij stonden ver van de geïdealiseerde hoofse wereld van Castiglione, kunnen niet eenvoudig als ‘hovelingen’ worden aangeduid, maar vormden niettemin een overheersend element in de dagelijkse leefwereld van het hof. Ook hier bestond naast een vaste groep aanwezigen een bredere uitwaaiing van groepen die door functies of rechten met het hof verbonden waren. Dergelijke ambachtslieden, leveranciers, dagloners en soldaten waren zeer belangrijk voor de uitwisselingen tussen hof en hoofdstad, niet in de laatste plaats uit economisch oogpunt.¹⁰

Benoemingen en netwerken

Een tweede hoofdrichting borduurde voort op de middelen waarmee deze pluriforme waaier van groepen losjes aan het hof verbonden bleef. Benoemingsrechten waren een bepalend element in deze verbinding: politieke macht was in niet geringe mate een gevolg van de greep die personen in het bestel hadden op benoemingen – of zij nu in huishouden of regering dienden. Krachtige heersers trachtten ervoor te zorgen dat zij bij alle belangrijke benoemingen zelf de keuze bepaalden. In de praktijk waren tussenpersonen noodzakelijk, zeker voor benoemingen buiten een selecte topklaag. In patronageverhoudingen was de taal van eer, trouw en dienstbaarheid bepalend; daarbinnen konden evenwel nuchtere afwegingen gemaakt worden: een patroon die niets te bieden had, liep het risico dat zijn cliënten weglieden.¹¹ Wolfgang Reinhard's studie van het pauselijk hof onderstreepte de relevantie van familiebelang en benoeming in de vroegmoderne staat; Reinhard lanceerde hiervoor het etiket *Mikropolitik*. Traditionele politieke geschiedenis richtte zich teveel op de grote beleidskeuzes, negeerde dit voor de dagelijkse praktijk bepalende element. Reinhard's bijstelling herinnert aan de these van Roorda over partij en factie in de Republiek.

Het onderzoek van patronageverbanden vertoonde een directe verbinding met institutioneel onderzoek naar het hof; beide richtingen steunden op

¹⁰ Zie bijvoorbeeld over Wenen: John P. Spielman, *The City and the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600-1740* (West Lafayette Indiana 1993); Herbert Haupt, *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770. Ein Handbuch* (Innsbruck, etc. 2007); Werner Paravicini en Jörg Wettlaufer (eds.), *Der Hof und die Stadt. Konfrontation, Koexistenz und Integration im Verhältnis von Hof und Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit* (Ostfildern 2006); Susanne Claudine Pils en Jan Paul Niederkorn (eds.), *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit* (Innsbruck 2005).

¹¹ Helga Meise, ‘Höfische Tagebücher in der Frühen Neuzeit’, in: Jochen Golz (ed.), *Edition von autobiographischen Schriften und Zeugnissen zur Biographie* (Tübingen 1995) 27-37; in Nederlandse context: Lotte van de Pol, ‘Het autobiografisch geheugen onder constructie. De herinneringen van Wilhelmina van Pruisen aan haar Berlijnse kinderjaren’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1:4 (2004) 106-125.

de gedetailleerde studie van personen en groepsverbanden die blijkt uit prosopografische bijlages.¹² Het traceren van carrières uit allerlei circuits bracht onderlinge betrekkingen in beeld. Een belangrijke vraag die hierbij speelt betreft de mate waarin de patronageverbanden van grote families geleidelijk werden opgeslurpt door de centrale machinerie rond koning en staat. Hoe belangrijk en autonoom bleef, bijvoorbeeld, de clientèle van hoge adellijke vertegenwoordigers van het vorstelijk gezag in de regio, figuren vergelijkbaar met de stadhouders in de periode voorafgaand aan de Opstand?¹³ Deze vraag leidde tot hernieuwde discussie over een notoir fenomeen uit het dynastieke verleden: de favoriet die tijdelijk de vorstelijke gunst monopoliseerde, maar daardoor onvermijdelijk afgunst en woede opriep en dikwijls pijnlijk ten val kwam.¹⁴

Het hof als cultureel brandpunt

Een derde richting in het recente onderzoek knoopt aan bij de culturele betekenis van het hof. Beschrijving van hoofse pracht en praal heeft nauwelijks een onderbreking gekend; de impuls van Elias leidde hier tot een verschuiving in de richting van sociale en politieke vraagstukken. Productief was deze connectie zeker in de architectuurgeschiedenis, aangezien de ruimtelijke indeling van paleizen directe informatie biedt over de sociale praktijken die zich daar afspeelden. In het algemeen verscheen door Elias naast de gangbare open

¹² Bijvoorbeeld Peter Bahl, *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zu höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens* (Keulen, etc. 2001); Stefan Siennell, *Die geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof* (Frankfurt 2001); Jaroslava Hausenblasová (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612* (Praag 2002); de website Patronage- und Klientensysteme am Wiener Hof, te vinden op <http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/>; R. Bucholz en J.C. Sainty (eds.), *Officials of the Royal Household, 1660-1837. Part I, Department of the Lord Chamberlain and Associated Offices* (Londen 1997); Sophie de Laverny, *Les domestiques commensaux du roi de France au XVIIe siècle* (Parijs 2002); Nicolas Le Roux, *La faveur du roi. Mignons et courtisans au temps des derniers Valois (vers 1547 - vers 1589)* (Parijs 2000); Katia Béguin, *Les princes de Condé. Rebelles, courtisans et mécènes dans la France du grand siècle* (Parijs 1999).

¹³ Zie Béguin, *Les princes de Condé* en haar 'Louis XIV et l'aristocratie. Coup de majesté ou retour à la tradition', *Histoire, économie et société* 19:4 (2000) 497-512; Julian Swann, *Provincial Power and Absolute Monarchy. The Estates General of Burgundy, 1661-1790* (Cambridge 2003); Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France* (Oxford 1986).

¹⁴ Onder andere Jean Bérenger, 'Pour une enquête européenne. Le problème du ministériat au XVIIIe siècle', *Annales ESC* 29:1 (1974) 166-192; J.H. Elliott en L.W.B. Brockliss (eds.), *The World of the Favourite* (New Haven en Londen 1999); Michael Kaiser en Andreas Pecar (eds.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit* (Berlin 2003); Jan Hirschbiegel en Werner Paravicini (eds.), *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (Ostfildern 2004); voor Willem III: D.M.L. Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite. The Career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland (1649-1709)* (Aldershot 2007).

verklaringscategorie van *repraesentatio maiestatis* nu het ‘temmen’ van de adel als verklaring op de voorgrond – een these die in de kunstvakken langer onaangevochten bleef dan onder historici. Recenter is een benadering gegroeid die doel en effecten van hoofse kunst kritischer bekijkt. Wat zeggen de imposante façades en de bewonderende beschrijvingen eigenlijk over het hofleven, en over de uitstraling daarvan op de samenleving? Om te beginnen is duidelijk geworden dat we tot op heden op bestelling geleverde beschrijvingen van hoogtijdagen ten onrechte hebben gelezen als een natuurgetrouwe weergave, en zelfs als afspiegeling van het dagelijks leven aan het hof. Ook ceremoniële voorschriften zijn op deze manier geïnterpreteerd, terwijl juist de herhaling en gedetailleerdheid van voorschriften stellig suggereert dat de regels nooit vanzelfsprekend toegepast werden.¹⁵ Politieke en culturele geschiedenis van het hof zijn de laatste jaren naar elkaar toegegroeid, omdat de ‘uiterlijkheden’ van ceremonieel gelezen werden als relevante sociaal-politieke communicatie, een vorm die niet door één groep of persoon kon worden gemonopoliseerd.¹⁶

Wie waren vervolgens aanwezig als deelnemers en toeschouwers? Ceremonieel en festiviteiten zijn pas te duiden als we zowel de achterliggende motivatie als de beoogde toeschouwers kennen; een nog lastiger stap is het bepalen van de daadwerkelijke uitwerking van de vormen van hoofse pracht op het publiek. Vooral in het Duitstalig onderzoek is een zeer gedifferentieerd beeld in de plaats gekomen van het monolithische begrip propaganda. Voor vrijwel elke grote uitbarsting van feestelijkheden valt een precieze motivatie vast te stellen; aanleidingen waren er altijd genoeg, maar de context van onderlinge rivaliteit van vorstenhuizen bepaalde dikwijls omvang en thematische contouren. Waarneming van het optreden van heersers door allerlei groepen in de samenleving kon niet eenvoudig worden gedicteerd. Opzichtig vertoon van macht en pracht kon bovendien een averechtse reactie oproepen. Het sloot naadloos aan bij de clichés van een levendige anti-hoftraditie. Spilzucht, veinzerij, intriges en ijdelheid: hof en hel waren in deze opvatting

¹⁵ Helen Watanabe-O’Kelly, ‘The Early Modern Festival Book. Function and Form’, in: J.P. Mulryne en Helen Watanabe-O’Kelly (eds.), *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe* (Aldershot 2004); Milos Vec, *Zeremonialwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation* (Frankfurt am Main 1998); J. Duindam, ‘Ceremony at Court. Reflections on an Elusive Subject’, *FRANCIA. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 26:2 (1999) 131-140.

¹⁶ Barbara Stollberg-Rilinger, ‘Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags’, in: Johannes Kunisch (ed.), *Neue Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte* (Berlijn 1997) 91-132, *Zeitschrift für Historische Forschung*, Beiheft 19; B. Stollberg-Rilinger, ‘Die zeremonielle Inszenierung des Reiches, oder: Was leistet der kulturalistische Ansatz für die Reichsverfassungsgeschichte’, in: Matthias Schnettger (ed.), *Imperium Romanum – irregulare corpus – Teutscher Reichs-Staat. Das Alte Reich im Verständnis der Zeitgenossen und der Historiographie* (Mainz 2002) 233-246; Michael Sikora, ‘Formen des Politischen. Der frühmoderne deutsche Reichstag in systemtheoretischer Perspektive’, in: Franz Becker (ed.), *Geschichte und Systemtheorie. Exemplarische Fallstudien* (Frankfurt 2004) 157-184.

niet ver van elkaar verwijderd.¹⁷

II. Het stadhouderlijk hof en Europa

Het hof is opengebrosen: verouderde eenduidige definities en verklaringen zijn vervangen door een spectrum aan beschrijvingen en inzichten. De ‘gouden kooi’ werd opgewaardeerd tot politiek brandpunt en plaats van samenkomst. De vorst was dan geen almachtige manipulator, maar het hof kon niettemin als centrum in een net van benoeringen en contacten een effectief oriëntatiepunt bieden aan elites in een versnipperde machtsconstellatie. Hoven waren veel minder plechtig en geordend dan vaak is aangenomen, bovendien konden heersers de waarneming van hun ceremoniële en cultureel-artistieke hoogtepunten niet gemakkelijk sturen. Het valt te bezien in hoeverre het stadhouderlijk hof aansluit bij dergelijke gewijzigde inzichten.

Kernkwesies uit de Europese hofhistoriografie, zoals de anachronistische scheiding van huishouden en regering of de overtrokken tegenstelling tussen vorst en hoge adel, zijn voor het stadhouderlijk bestel nauwelijks relevant. De soevereine positie van de gewestelijke staten en het overwicht van het door steden gedomineerde gewest Holland maakten hier van de adel immers eerder de gedoodverfde bondgenoot van de stadhouder dan zijn rivaal, terwijl in deze atypische politieke constellatie nooit van een organische vermenging van huishouden en regering sprake kon zijn. De stadhouders benaderden vaak een sterkere dynastieke positie, maar konden deze niet op de lange duur consolideren. Toen Willem I stierf lag er een plan klaar om hem graaf van Holland en Zeeland te maken. Nadat Maurits met moeite zijn positie had geconsolideerd gingen stemmen op om ook hem een hogere waardigheid aan te bieden. Na Maurits’ dood duurde het enkele jaren voordat Frederik Hendrik vanuit een gevestigde positie de survivance van zijn zoon kon regelen. Niettemin leek het er na de dood van de Friese stadhouder Ernst Casimir in 1640 even op dat Frederik Hendrik stadhouder van alle gewesten zou worden. Met de dood van Willem II stortte het dynastieke bouwwerk weer ineen, al bleef een mate van continuïteit bestaan rondom de vrouwelijke hoven in Den Haag.¹⁸ Willem III kon zich door zijn optreden vanaf 1672 stevig vestigen. De hertogelijke waardigheid over Gelderland ontging hem echter, terwijl het in 1675 verkregen erfelijk recht op de waardigheden van stadhouder, kapitein-generaal en admiraal-generaal na zijn dood zonder opvolger nutteloos zou blijken. Pas onder de Friese stadhouders kwam geleidelijk een in mannelijke en vrouwelijke lijn erfelijke status over alle gewesten in zicht.

Deze wankele positie van de stadhouders binnen het staatkundig bestel week ingrijpend af van de gangbare Europese praktijk; tegelijkertijd paste de stadhouderlijke familie onmiskenbaar binnen een Europa-omspannende dynas-

¹⁷ Helmuth Kiesel, *Bei Hof, Bei Holl. Untersuchungen zur Literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller* (Tübingen 1979).

¹⁸ Olaf Mörke, ‘William III’s Stadholderly Court in the Dutch Republic’, in: Esther Mijers en David Onnekink (eds.), *Redefining William III. The Impact of the King-Stadholder in International Context* (Aldershot 2007) 227-240, aldaar 228-232.

tieke context.¹⁹ Willem van Oranje was vertrouweling van Karel V; zijn huwelijksverbindenissen tonen de verwevenheid met Duitse en Franse geslachten. Het leger dat zich in de loop van de Opstand rond Maurits vormde, werd aangevoerd door een internationaal gezelschap. Frederik Hendrik verkreeg door zijn moeder Louise de Coligny, en door hun gezamenlijke verblijf aan het hof van Hendrik IV in de jaren 1598-1599 een sterke Franse oriëntatie.²⁰ De ballingschap van het 'Boheemse' hof van de Winterkoning in Den Haag²¹, het bezoek van koningin-moeder Marie de Medici in 1638, en het verblijf van Karel II als balling in de Nederlanden onderstrepen de verbanden van het Oranjehof met de Europese dynastieke omgeving. Huwelijken van de stadhouderlijke families tonen hun inbedding in het Europese adelsnetwerk. Frederik Hendriks huwelijk met Amalia van Solms was gezien het eerdere huwelijk van een dochter van Willem van Oranje met Frederik IV van de Palts bepaald niet opzienbarend, maar de huwelijksverbindenissen met het huis Hohenzollern (1646) en vooral met de Stuarts (1641; 1677) tonen een groeiend gewicht van de Oranjes. De Friese Nassaus huwden na de dood van Willem III eveneens onder de gevestigde Duitse vorstenhuizen, met het Engelse koningshuis, en ten slotte zelfs met een Romanow-dochter.

Het prestige van de stadhouders werd mede bepaald door de mate van erkenning die zij van andere Europese vorsten ontvingen: Lodewijk XIII verleende in 1637 aan Frederik Hendrik de titel *altesse*; de Friese stadhouder Willem Frederik verwierf in 1655 voor zijn geslacht de rijksvorstentitel. De onderlinge hiërarchie in deze witte internationale was niet onveranderlijk; was enerzijds de kwaliteit en de leeftijd van de titel bepalend, anderzijds speelde het gewicht van het statencomplex waarover de dynastie regeerde. De ster van de stadhouders steeg door de economische, politieke en militaire betekenis van de Republiek veel hoger dan zij ooit op grond van hun dynastieke waardigheden en bezittingen had kunnen doen. De Friese stadhouder Willem Frederik noteerde in zijn dagboeken verschillende redenen waarom zijn familie alle redenen had 'het landts beste te soecken'. Naast de 'onsterfelijcke naem', de ambten, waardigheden en bezittingen die de stadhouders met de Republiek verbonden, noteerde hij: 'het maeckt onss credijt in Duytlandt en in andere

¹⁹ Internationale dynastieke connecties komen aan bod in C.A. Tamse (ed.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn 1979); Olaf Mörke, 'Stadtholder oder Staetholder?' *Die Funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert* (Münster 1997) 199-210; Simon Groenveld, 'Frederik Hendrik en de Stuarts, 1640-1647. Herziening van de opvattingen van Pieter Geyl', *Jaarboek Oranje-Nassau Museum* (1987) 7-28.

²⁰ Zie onder andere Rebecca Tucker, *The Art of Living Nobly. The Patronage of Prince Frederik Hendrik (1584-1647) at the Palace of Honselaarsdijk during the Dutch Republic* (New York 2002) 271-277.

²¹ Wies Erkelens e.a., 'Het hof van de Winterkoning en de Winterkoningin en het stadhouderlijk hof van Frederik Hendrik en Amalia van Solms', in: Markus Schacht (ed.), *Onder den Oranje boom. Nederlandse kunst en cultuur aan Duitse vorstenhoven in de zeventiende en achttiende eeuw* (München en Apeldoorn 1999) 107-130; Simon Groenveld, *De Winterkoning. Balling aan het Haagse hof* (Den Haag 2003).

landen ende respect, aansijn'.²² Het deed er weinig toe dat de stadhouders niet als soevereine heersers konden optreden: hun waardigheid werd omhoog gestuwd door het internationaal gewicht van de Republiek.²³ Wisten de stadhouders de kracht van de Republiek te benutten voor hun familiepolitiek; Hare Hoogmogenden konden hun voordeel doen met een semi-monarchaal huishouden dat zich op Europese schaal kon manifesteren. Heringa analyseerde minutieus hoe de Republiek haar plaats in het statenbestel vond, en wees daarbij op de rol die de stadhouders onwillekeurig kregen toebedeeld in het diplomatiek ceremonieel.²⁴ Wie in de Europese diplomatie wilde meedraai- en diende zich te conformeren aan het dynastieke principe.

Het stadhouderlijk hof als instituut

Werd het stadhouderlijk hof als instituut ooit gelijkwaardig aan de hoven van Europese gekroonde hoofden? Onderzoek van onder andere Marie-Ange Delen, Olaf Mörke en Jos Gabriëls toont dat de omvang van het hof zeer bescheiden bleef: het schommelde tussen 150 en 250 personen.²⁵ Dat aantal is niet meer dan ca. 10% van de omvang van de grote Europese hoven rond 1700. Ook de hoven van Duitse keurvorsten telden een veelvoud van de Haagse aantallen.²⁶ Het stadhouderlijk hof was in omvang vergelijkbaar met de hoven van kleine Duitse vorsten, en *overmighty subjects* elders, zoals de *princes du sang* en de *princes étrangers* in Frankrijk. Het gaat hier om hoge edelen met een aanspraak op soevereiniteit die niettemin pasten in een breder staatsverband. De Franse Condé bijvoorbeeld, stonden dicht bij de Bourbon troonopvolging en droegen naast belangrijke gouverneurschappen het hoogste

²² J. Visser en G.N. van der Plaat (eds.), *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe 1643-1648, 1651-1654* (Den Haag 1995) inleiding xxxi, 374-375.

²³ Zie ook M. Prak, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century. The Golden Age* (Cambridge 2005) 183.

²⁴ Jan Heringa, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961); Mörke, 'Stadtholder oder Staetholder?', 312-321.

²⁵ Marie-Ange Delen, *Het hof van Willem van Oranje* (Amsterdam 2002) samenvattend 268-269; Kees Zandvliet, 'Het hof van een dienaar met vorstelijke allure', in: idem (ed.), *Maurits prins van Oranje* (Amsterdam 2000) 37-63, 437-445, 450-453; M.E. Tiethoff-Splithoff, 'De hofhouding van Frederik Hendrik', *Jaarboek Oranje-Nassau Museum* (1989) 41-62; Mörke, 'Sovereignty and Authority. The Role of the Court in the Netherlands in the First Half of the Seventeenth Century', in: Asch, *Princes, Patronage, and the Nobility*, 455-477; Mörke, 'Stadtholder oder Staetholder?', 95-104; Mörke, 'William III's Stadholderly Court', 230; A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag 1990) 93.

²⁶ Mörke, 'William III's Stadholderly Court', 230 geeft een lage schatting van Duitse hoven, en overwaardeert daarmee relatief het hof van Willem III, zie onder andere J. Duindam, 'Wien-Versailles-Berlin. Fragen zum brandenburgischen Hof aus europäischer Perspektive', in: Michael Kaiser en Michael Rohrschneider (eds.), *Membra unius capituli. Studien zu Herrschaftsauffassungen und Regierungspraxis in Kurbrandenburg (1640-1688)* (Berlijn 2005) 193-212.

hofambt, hofmeester of *grand maître de l'hôtel*. Hun eigen huishouden in Chantilly kromp in de loop van de zeventiende eeuw ineen tot een omvang vergelijkbaar met die van het stadhouderlijke hof; tegelijkertijd stonden zij echter aan het hoofd van hun eigen staf in Versailles die groter was dan het totaal van het stadhouderlijk hof.²⁷ Andere onderkoningen of belangrijke gouverneurs, bijvoorbeeld in de Habsburgse monarchie, hadden een minstens even groot gevolg als de Oranjes – meestal overtroffen zij het kleine Haagse hof. De Hohenzollern of de Stuarts, de dynastieën waarmee in de bloeifase onder Frederik Hendrik huwelijken werden gesloten, boogden zeker op een veel groter gevolg. In de Duitse territoria valt bovendien juist in de periode na de vrede van 1648, die een bijna-soevereine status voor de belangrijkste vorsten bracht, een sterke groei waar te nemen in de omvang van hoven. Door hun hof gelijkwaardig te maken aan dat van gekroonde hoofden trachtten de keurvorsten zich te kwalificeren voor de *honores regii*.²⁸ Niets van dat alles in de Republiek. Heeft het gegeven dat de dynastie hier uitdrukkelijk onder of op zijn best naast de internationaal erkende soevereine macht van de staten stond een neerwaartse werking gehad op de omvang van het hof? De Oranjes hadden hun ambities ook kunnen tonen door middel van een groter hof, net als in het geval van de Duitse keurvorsten. Had het ontbreken van een dergelijk initiatief een financiële achtergrond, of kwam het voort uit een wens tot aanpassing aan het gemengde staatsbestel? Calvinistische vroomheid lijkt geen plausibele verklaring voor de beperkte omvang te kunnen bieden. Het geloof weerhield de Oranjes er immers niet van een weinig devote feestcultuur te cultiveren; daarnaast breidden ambitieuze calvinistische heersers in het Heilige Roomse Rijk hun hofstaat sterk uit.

Qua organisatie bleef het hof van de stadhouders door zijn geringe omvang vrij eenvoudig. Specifiek Bourgondische of Habsburgse trekken die in de literatuur worden genoemd kan ik er niet probleemloos in ontwaren.²⁹ Het huishouden was opgedeeld in tafel, stal en kamer, de drie universele Europese

²⁷ Zie Béguin, *Princes de Condé*, 161: 546 personen in 1660, 273 in 1664, en ca. 180; andere bronnen suggereren hogere aantallen zie Duindam, *Vienna and Versailles*, 59; Christophe Blanquie, 'Dans la main du Grand maître. Les offices de la maison du roi, 1643-1720', *Histoire & Mesure* 13:3-4 (1998) 243-288. Vergelijk David Parrott, 'A Prince Souverain and the French Crown. Charles de Nevers, 1580-1637', in: Robert Oresko, G.C. Gibbs en H.M. Scott (eds.), *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe. Essays in Memory of Ragnbild Hatton* (Cambridge 1997) 149-187; Thomas Winkelbauer, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (Wenen en München 1999).

²⁸ Barbara Stollberg-Rilinger, 'Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der Frühen Neuzeit', in: Johannes Kunisch (ed.), *Dreihundert Jahre Preußische Königskrönung* (Berlijn 2002) 1-26.

²⁹ M.A. Delen in *Het hof van Willem van Oranje*, 21-29 en 'Ontstaansgeschiedenis van het hof in Den Haag', in: Marika Keblusek en Jori Zijlmans (eds.), *Vorstelijk vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia* (Den Haag 1997) 18-28, aldaar 18-22; Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer*, 93; vergelijk Duindam, 'The Burgundian-Spanish Legacy in European Court Life. A Brief Reassessment and the Example of the Austrian Habsburgs',

hofstaven. Hofmeester, stalmeester, en kamerheer bleven door de eeuwen heen bepalend. Opvallend is dat de in Duitse en keizerlijke tradities belangrijke maarschalk in de bovenste regionen van de hiërarchie ontbreekt. De maarschalk was traditioneel verantwoordelijk voor inkwartiering en rechtspraak, en volgde in rang direct op de hofmeester; hij vervulde andere taken dan de stalmeester, en was meestal boven deze gesteld. Pas onder Lodewijk Napoleon komen we een dergelijke functie aan het hof tegen: Napoleon putte voor de samenstelling van zijn keizerlijke hof en voor de koninklijke hoven van zijn verwanten naast de Franse traditie vrijelijk uit de keizerlijke traditie. Vervolgens is de relatief hoge status van militairen opmerkelijk. Een kapitein van de garde was een bekende verschijning aan alle hoven, maar hij zou zelden plaatsnemen aan de eretafel, zoals dat bij de stadhouders gebruikelijk was.³⁰ Mörke wijst op de sterke binding van het leger en het hof, een gevolg van de centrale plaats van de stadhouders als kapiteins-generaal.³¹ Op zichzelf is dat niets bijzonders: Lodewijk XIV versterkte in Frankrijk de binding tussen hof en leger; de talrijke eenheden van zijn *maison militaire* dienden als elite binnen het koninklijk leger.³² De verwevenheid van hof en leger viel in de Republiek echter sterker op, omdat de vermenging met bestuursorganen van de staat zo gering was.

Net als in het leger was het aantal 'inwijkelingen' in hoge functies aan het hof zeker tot 1650 groot: er was een sterke aanwezigheid van onder andere Fransen, Duitsers en Nederlanders uit het Zuiden. Een aparte hofkring met veel *émigrés* vinden we ook aan Duitse hoven waar de vorst zich op afstand hield van een machtige standenvergadering of een sterke lokale adel, zoals in de keurvorstendommen Keulen en Saksen. Zodra aan de grote Europese hoven een kring 'vreemdelingen' werd gesignaleerd rond de heerser kwam er onrust: de elite zag zich het brood uit de mond gestoten. In 1712 mopperde de Weense elite luidkeels op de Spanjaarden in het gevolg van de nieuwe keizer Karel VI, zo meldde de resident Hamel Bruyninx:

't is ook remarquabel, dat den Keyser de Spagnards, die hier sijn, seer cajoleert, schynende sy selfs reeds eenig soort van ascendant boven de Oostenrijkers gewonnen te hebben, 'tgeene de laatste seer mortificeert ende de indiscrete jeugd onder dese noblesse opentlyk tegens haer doet murmureren en schimpsteken.³³

Publication du Centre Europeen d'études Bourguignonnes (XIVe-XVIIe s.). Rencontre d'Innsbruck 46 (2006) 203-220.

³⁰ Zie voor tafels en regels: Delen, bijvoorbeeld 'Ontstaansgeschiedenis van het hof in Den Haag', in: Koblusek en Zijlmans, *Vorstelijke vertoon*, 26.

³¹ Mörke, 'Stadtholder oder Staetholder?', 116, 183-199; Mörke, 'Sovereignty and Authority', 462-467, 473; Mörke, 'William III's Stadholderly Court in the Dutch Republic', 236; Prak, *Dutch Republic*, 74 over de grote militaire aanwezigheid in de rouwstoet van 1647.

³² Guy Rowlands, 'Louis XIV, Aristocratic Power and the Elite Units of the French Army', *French History* 13 (1999) 303-331.

³³ G. von Antal en J.C.H. de Pater (eds.), *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720* (Den Haag 1929-1934) I, 67; II, 79; II, 541.

Als het hof van Maurits en Frederik Hendrik niet alleen veel buitenstaanders kende, maar deze groep bovendien bevoorrechtte in de stadhouderlijke patronage, dan bleef daardoor een belangrijk middel onbenut om de elites in de Republiek te binden. In negatievere bewoordingen: de buitengeslotenen kregen een reden tot ongenoegen en oppositie. Mörke suggereert dat het hof in deze periode eerder een bolwerk tegenover het regentmilieu was dan een middel tot integratie.³⁴

Door een zeer beperkte uitwaaiering van erepersoneel met enkele tientallen *gentilshommes* of kamerheren, en een kleinere groep edelknappen en hofdames behield het Oranjehof de mogelijkheid van contact met een bredere elitewereld. Dit ‘outer court’ bleef uiterst klein, in verhouding tot het huishouden, maar zeker in vergelijking met de aantallen elders. De kamerheren in Wenen groeiden tegen 1700 voorbij de 500; het aantal raadsheren passeerde de 150. Aan de Duitse keurvorstelijke hoven passeerden de aantallen erediennaren toch in ieder geval ruimschoots het honderdtal, al bleef Brandenburg achter bij Beieren en Saksen. Koningshoven kenden echter nog tal van andere middelen om elites aan zich te binden. Ridderorden zoals die door heersers vanaf de latere middeleeuwen waren ingesteld, kwamen rond de stadhouders niet tot stand. Stond een dergelijk initiatief op gespannen voet met de soevereine waardigheid van de staten, zagen de Oranjes zichzelf als hiertoe niet gerechtigd, of kwamen zij eenvoudig niet op het idee? Verheffing in de adelstand was in de grote monarchieën een belangrijk middel om loyale volgelingen te belonen en nieuwe volgelingen te creëren – bovendien bracht het geld binnen. De Oranjes konden noch door hun waardigheid als stadhouder binnen het republikeins bestel, noch door hun eigen dynastieke positie het recht van nobilitering uitoefenen. Inwoners van de Republiek konden slechts door koningen of door de keizer in de adelstand worden verheven.

Patronage rond het stadhouderlijk hof

Hoe effectief kon in deze beperkte verhoudingen de stadhouderlijke patronage zijn? Na de impuls van Roorda en de gedegen studie van Jos Gabriëls over het stadhouderlijk hof in de latere achttiende eeuw is een rijke oogst aan publicaties over dit thema verschenen. Voor de situatie in de achttiende eeuw maakt Gabriëls een onderscheid dat lijkt op het *inner* en *outer court*: hij noemt naast het eigenlijke hofpersoneel een groep hovelingen, te verdelen in leden van regeringscolleges, vooraanstaande regenten en officieren.³⁵ Deze groepen onderhielden banden met het hof, al waren daarvoor niet dezelfde uitverkiezingen beschikbaar als in monarchieën. Het gaat hier immers om personen uit de bovenlaag van bestuur en leger, buiten de onmiddellijke context van het stadhouderlijk hof. Door de opstapeling van benoemingsrechten konden de stadhouders voor deze groep een belangrijk oriëntatiepunt

³⁴ Zie Mörke, ‘William III’s Stadholderly Court in the Dutch Republic’, 236; Mörke, ‘Sovereignty and Authority’, 462-463, 470. Maar vergelijk Jori Zijlmans, ‘Aan het Haagse hof’, in: Keblusek en Zijlmans, *Vorstelijk vertoon*, 30-45 aldaar 30.

³⁵ Gabriëls, *De heren als dienaars en de dienaar als heer*, 117; Mörke, ‘Stadtholder oder Staetholder?’, 151 neemt dit voor de eerdere periode over.

vormen. Botsingen tussen stadhouders en staten gingen gepaard met wetsverzetten en afspraken over benoemingsprocedures. Via deze weg konden de stadhouders een positie verwerven die ver uitstak boven hun formele staatkundige positie en de smalle kring rond het hof. Na 1672 kon Willem III dankzij regeringsreglementen zijn positie in de landprovincies structureel verbeteren.³⁶ Mörke stelt dat de stadhouderlijke positie na 1672 uitdrukkelijk een ‘supra-provinciaal’ karakter kreeg; hij verbindt deze stelling met de ‘vernederlandsing’ van de hoogste hof functies vanaf het stadhouderloze tijdperk. In algemenere zin ‘vernederlandste’ Willem III zijn hof, aldus Mörke, doordat hij de Oostelijke provincies aan zijn hof bond, zowel door het aantrekken van adel als door zijn eigen verblijf en bouwactiviteiten aldaar. Kon Willem III op de provinciale machtstructuur een semi-monarchaal overkoepelend gezag vestigen? Mörke lijkt dichter bij deze conclusie te staan dan de meeste Nederlandse auteurs.³⁷

Het Friese perspectief biedt dan een lastige complicatie. Luuc Kooijmans bood in kleurrijke termen inzicht in de dubbelpositie van Willem Frederik als hoveling in Den Haag en stadhouder in Leeuwarden. Geert Janssen preciseerde dit beeld met een analyse van Willem Frederiks patronageverbanden.³⁸ Hij concludeerde dat Willem Frederik gescheiden patronagecircuits bediende; de Friese stadhouder hanteerde verschillende criteria voor zijn publieke rol als Friese stadhouder en zijn eigen ‘private’ kring. De meervoudige rol van Willem Frederik was in Europees perspectief niet uniek: vele families hielden er een eigen hofstaat en een talrijke clientèle op na, terwijl ze tegelijkertijd hun opwachting maakten aan het hof van een machtiger heerser, en uit naam van deze functies in het staatsbestel een rol vervulden. Voor dergelijke tussenfiguren bestond er een potentiële spanning tussen de benoemingen die ze verrichtten krachtens hun publieke ambt – waaraan bepaalde eisen werden gesteld die ze niet geheel in de hand hadden – en benoemingen in hun eigen huishouden. De terminologie publiek-privaat dekt deze spanning niet optimaal, omdat de vroegmoderne adellijke leefwereld connotaties kende die niet

³⁶ Zie Mörke, ‘Sovereignty and Authority’, 460; samenvattend Prak, *Dutch Republic*, 197-198.

³⁷ Mörke, ‘William III’s Stadholderly Court in the Dutch Republic’, in: *Redefining William III*, 237-240; zie ook D.J. Roorda, ‘Le secret du Prince. Monarchale tendenties in de Republiek, 1672-1702’, in: A.J.C.M. Gabriëls (ed.), *Rond Prins en patriciaat* (Weesp 1984) 172-192; Simon Groenveld, ‘William III as Stadholder: Prince or Minister?’, in: *Redefining William III*, 17-38.

³⁸ Luuc Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000); Geert H. Janssen, ‘Patronage en corruptie. Publieke en private rollen van een stadhouder in de Republiek’, in: Pieter Wagenaar, Otto van der Meij en Manon van der Heijden (eds.), ‘Corruptie in de Nederlanden in de vroegmoderne tijd’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2:4 (2005) Themanummer, 47-67; Janssen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005); algemeen over de Nassau-Dietz: W. Bergsma e.a. (eds.), *Het hof van de Friese Nassaus (1584-1747)* (Themanummer It Baeken 60:3-4 (1998); Leeuwarden 1999) 3-4; Simon Groenveld, J.J. Huizinga en Y.B. Kuiper (eds.), *Nassau uit de schaduw van Oranje* (Franeker 2003); Marijke Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747* (Hilversum 2007).

aansluiten bij de moderne betekenis van *privaat* of *privé*. Het gaat hier eerder om een botsing tussen verschillende publieke rollen. Niettemin leverde de specifieke plaats van het stadhoudelijk gevolg ten opzichte van de staatsinstellingen in de Republiek een heel andere balans op dan in de grote monarchieën het geval was. Daar bleef het patrimoniaal-dynastieke karakter overheersen ondanks de groei en differentiatie van de staatsorganen. Ook financieel was de grens tussen huishouden en staat in de Republiek noodzakelijkerwijze scherper gemarkeerd dan elders, al gaf het parlement in Engeland met de invoering van de *civil list* in 1689 een aanzet in de richting van een structurele scheiding.³⁹

Het 'stadhoudelijk stelsel' zoals dat na de invoering van het erfstadhouderschap in 1747 geleidelijk gestalte kreeg, vormde een gestructureerde en verbrede voortzetting van een methode die Willem III al had ingezet. In de gewesten vertegenwoordigden tussenfiguren (*patronage brokers*) het gezag van de stadhouder: zij konden met hun benoemingen en interventies de regionale elites in het gareel houden. De stadhouder-koning kon op die manier in Gelderland, Overijssel, Utrecht en Zeeland een sterke positie opbouwen, al waren zijn zetbazen niet populair. Onder Willem V kwam met vallen en opstaan een structureel stelsel van luitenant-stadhouders tot stand waardoor het patronagenetwerk vrijwel de gehele Republiek dekte. Alleen op het Friese platteland en in de grotere Hollandse steden, stelt Gabriëls, bleef de positie van de stadhouder precair. De zware werklust die de benoemingen met zich meebrachten, moest worden afgewikkeld in het huishouden en de secretarie van de stadhouder – een miniatuur apparaat naast de officiële hiërarchie van regeringsinstellingen. Plannen voor een bredere overkoepelende raad kwamen niet van de grond.⁴⁰ In de grote monarchieën raakte de koninklijke *patronage* geleidelijk geïntegreerd in het staatsapparaat dat immers verbonden bleef met het huishouden.

Het stadhoudelijk hof als cultureel centrum

Was het stadhoudelijk hof ook op het vlak van culturele *patronage* sterker aanwezig dan men op grond van de kleine aantallen hofbedienden zou kunnen veronderstellen? De afwisseling van een stedelijke residentie met verschillende buitenverblijven past in Europese tendenties. De 'van bouwlust bezeten' Frederik Hendrik verleende luister aan deze onderkomens, vooral aan Honse-laarsdijk en andere paleizen rondom Den Haag.⁴¹ De stadhoudelijke paleizen

³⁹ Zie een aanzet tot financiële geschiedenis van de stadhouders in: J.M.F. Fritschy, 'Willem van Oranje en de overheidsfinanciën', in: J.M.F. Fritschy en G. Zalm, *Willem van Oranje en de overheidsfinanciën* (Delft 2006) 7-29; J.M.F. Fritschy, 'De financiën van de Oranjes tussen revolutie en restauratie', *Oranje in revolutie en restauratie. Jaarboek-Oranje-Nassau Museum* (1996) 35-65.

⁴⁰ Gabriëls, *Heren als dienaren en de dienaar als heer*, 169-179, 440-441.

⁴¹ Koen Ottenheym, "Van bouw-lustsoebeseten". Frederik Hendrik en de bouwkunst', in: Keblusek en Zijlmans, *Vorstelijk vertoon*, 105-125; Pieter Vlaardingbroek, 'De stadhouder, zijn secretaris en de architectuur. Jacob van Campen als ontwerper van het Huygenshuis en de hofarchitectuur onder Frederik Hendrik', *Nederlandsch kunsthistorisch jaarboek* 51 (2000) 61-

verbleekten wellicht bij het monumentale nieuwe stadhuis van Amsterdam, maar met Het Loo kon Willem III zich revancheren.⁴² Noch de schaal noch de functie van Het Loo was echter gelijkwaardig aan een ‘palais d’état’ naar het model van Versailles.⁴³ Weer lijkt de vergelijking met de Condé toepasselijk, die in Chantilly een ‘kleinere maar fijnere’ variant van Versailles creëerden.⁴⁴ Was Het Loo vooral gericht op de externe uitdaging van Versailles, of aan het adres van interne rivalen?

In Madrid, Wenen of Turijn domineerde en vormde het vorstelijk hof de hoofdstad; in Londen en Parijs mengde het hof zich in de bloeiende cultuur van de metropolis die een onmiskenbaar eigen gewicht had. Den Haag was een gedeeld domein van stadhouders en staten, terwijl Amsterdam als dominant cultureel en economisch brandpunt ver van de stadhouder stond. Was deze verhouding indicatief voor de beperkte culturele aanwezigheid van de stadhouders in de Republiek? De stadhoudelijke patronage van wetenschap, theater, muziek en schilderkunst was ongetwijfeld belangrijk, maar werd zij ooit zo maatgevend als het koninklijk maecenaat elders kon zijn? Nationale musea en nationale bibliotheken werden ook in Europese monarchieën pas kort voor of in het revolutietijdperk ingevoerd. Instituties waarmee monarchale heersers in een vroegere fase de culturele initiatieven gerelateerd aan hun hof als norm en centraal referentiepunt konden positioneren – zoals de *académie française* met haar woordenboeken – ontbraken hier. Ook een dergelijke rol viel buiten de formele competenties van de stadhouders, en paste niet in het op de gewestelijke macht gebaseerde staatsbestel. De invloed en de uitstraling waren aanwezig, maar een laatste bepalende stap kon slechts worden gezet vanuit een ondubbelzinnig monarchale status. Het samenbindende potentieel van het hof kon zowel op cultureel als op sociaal-politiek pas vanaf het aantreden van Lodewijk Napoleon en onder de Oranjes na 1813 vorm krijgen in culturele instellingen, ridderorden en nobilitering.⁴⁵

Ceremonieel kreeg in dynastiek Europa steevast gestalte rondom de persoon van de heerser. Waar elders in Europa het onderscheid tussen dynastiek ceremonieel en staatsceremonieel nauwelijks relevant was, open-

82; zie over Honselaarsdijk ook Tucker, *The Art of Living Nobly*, en Thomas von der Dunk, ‘Oranjepaleizen rond Den Haag als toeristische trekpleisters’, *Jaarboek Die Haghe* (2006) 23-68.

⁴² Onder andere Keblusek en Zijlmans, *Vorstelijk vertoon*; Peter van der Ploeg, *Vorstelijk verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia* (Zwolle 1997); Tucker, *The Art of Living Nobly*.

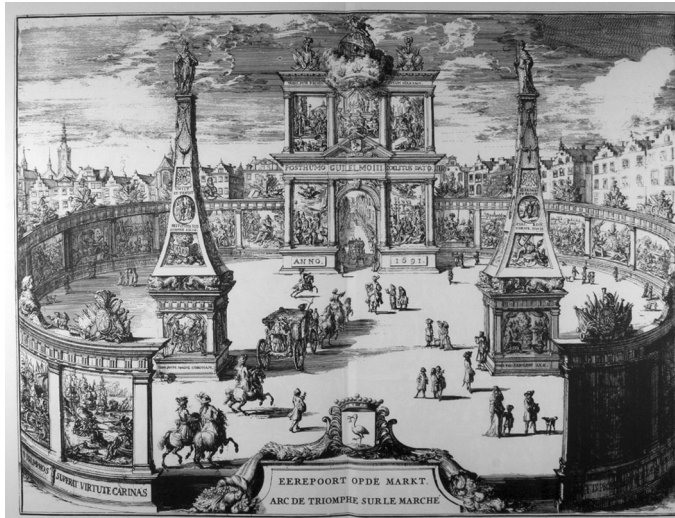
⁴³ Zie voor een typologie Gérard Sabatier, ‘Les palais d’état en Europe, de la Renaissance au Grand Siècle’, in: Marie-France Auzépy en Joël Cornette (eds.), *Palais et Pouvoir de Constantinople à Versailles* (Vincennes 2003) 81-107.

⁴⁴ Béguin, *Princes de Condé*.

⁴⁵ Zie Ellinoor Bergvelt, *Pantheon der Gouden Eeuw. Van Nationale Konst-Gallerij tot Rijksmuseum van Schilderijen (1798-1896)* (Zwolle 1998); Marieke van Delft (ed.), *Verzamelaars en verzamelingen. Koninklijke Bibliotheek, 1798-1998* (Zwolle 1998); Maarten Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen 2002) 148, over afwijzing van nobilitering door gewestelijke standen.

baarde zich in ceremoniën in de Republiek juist de scheiding tussen dynastie en staten. De begrafenisstoeten van de stadhouders hebben veel aandacht gekregen. Mörke en Janssen wezen uitdrukkelijk op de dominante plaats van hofhouding en leger in de kop van de processies; pas daarna, ‘naer de rouw’, volgden de vertegenwoordigers van de staten. De markante ordening onderstreept de scheiding tussen het dynastiek gezag en de staten. De rouwstoeten werden overigens groots aangepakt – in het geval van Willem van Oranje was de monarchale erfenis nog tastbaar aanwezig.⁴⁶ Naast andere dynastieke ceremoniën rond bijvoorbeeld huwelijken, waren de stadhouders ook in ceremoniën gerelateerd aan de staten actief. Zij verleenden hand- en spandiensten in het diplomatiek ceremonieel, dat vroeg om een dynastieke dimensie. In de statenvergaderingen namen zij echter geen vaste rol in.

Eerepoort ter ere van de intocht van Koning-Stadhouder Willem III op de markt in Den Haag, 1691. Bron: Govard Bidloo, Relation du voyage de Sa Majesté Britannique en Hollande (Den Haag 1692).

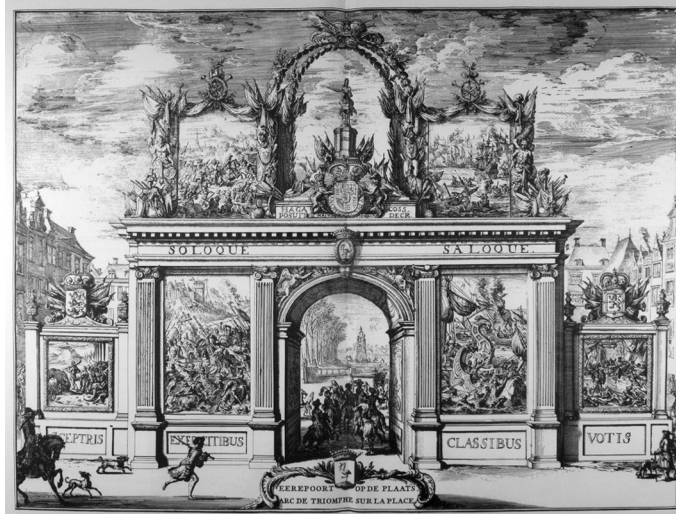
Hoe begreep het volk publieke vertoningen rond de machtige dynastieke dienaar van de staten? Zag het de Oranjes als dienaren of als vorsten? Frijhoff wijst op het schilderij ‘Prinsjesdag’ (1665) van Jan Steen, waarop is te zien hoe een uitgelaten groepje in 1660 onbekommerd de verjaardag van de jonge Willem III vierde – alsof hij op weg was naar de troon?⁴⁷ Wat dacht men dertig jaar later van de feestelijke intocht in Den Haag van Koning-Stadhouder Willem III op 5 februari 1691?⁴⁸ Kon een gekroond hoofd tevens dienaar zijn?

⁴⁶ Catrien Santing, ‘Spreeken vanuit het graf. De stoffelijke resten van Willem van Oranje in hun politiek-culturele betekenis’, *BMGN* 122:2 (2007) 181-207, 193.

⁴⁷ Willem Frijhoff, ‘Het Haagse hof in nationaal en Europees perspectief’, in: Keblusek en Zijlmans, *Vorstelijk vertoon*, 10-17, aldaar 14.

⁴⁸ Govard Bidloo, *Komste van Zyne Majesteit Willem III. Koning van Groot Britanje, enz. in*

Eerepoort ter ere van de intocht van Koning-Stadhouder Willem III op de plaats in Den Haag, 1691. Bron: Govard Bidloo, Relation du voyage de Sa Majesté Britannique en Hollande (Den Haag 1692).

Lodewijk XIV verkondigde in zijn memoires dat het eenvoudige volk de taal van pracht en praal beter begreep dan geleerde discussies over soevereiniteit en macht.⁴⁹ Daartegen valt vermoedelijk weinig in te brengen. Met enige aarzeling trokken zelfs kritische protestantse Duitse *Zeremonialwissenschaftler* ten slotte dezelfde conclusie: het *Pöbel* liep gehoorzaam aan achter een vorst die zich presenteerde met zinnelijk vertoon, ook in calvinistische vorstendommen.⁵⁰ Pieter de la Court vertrouwde al evenmin op de Republikeinse instincten van het '[...] gemeene volk, zijnde [...] ontbloot van kennis en oordeel, ende dienvolgende altijd aan hooger en boorde hellende, alsmede ydelen en dwazen Koninkliken ofte Princeliken praal groot agtende [...]'.⁵¹

Holland (Den Haag 1691); René W.Chr. Dessing, *Koning-Stadhouder Willem III, triomfator. De triomfale intocht in Den Haag in 1691* (Den Haag 1988).

⁴⁹ *Mémoires de Louis XIV pour l'instruction du Dauphin*, Charles Dreyss (ed.) (Parijs 1860) II, 15.

⁵⁰ Zie onder andere Vec, *Zeremonialwissenschaft im Fürstenstaat*, 140-154; Andreas Gestrich, 'Höfisches Zeremoniell und sinnliches Volk. Die Rechtfertigung des Hofzeremoniells im 17. und frühen 18. Jahrhundert', in: J. Berns en Th. Rahn (eds.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit* (Tübingen 1995) 57-73; zie ook Prak, *Gouden Eeuw*, 212 over Leidse hoogleraren en hun ideaal van getemperde monarchie.

⁵¹ Pieter de la Court, *Aanwysing der heilsame politieke gronden en maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland* (Leiden en Rotterdam 1669) 9; vergelijk Mörke, 'Sovereignty and Authority', 462.

Besluit

Het is al vaak gezegd: het stadhouderschap kende in de Republiek een ambivalente en daardoor structureel instabiele positie. Elke auteur spreekt zich hierover uit: Mörke onderscheidt *auctoritas* en soevereiniteit, daarnaast noemt hij net als Janssen private en publieke sferen; Gabriëls vat het probleem door de dienaar heer te laten worden, de heren dienaren; Groenveld en Frijhoff wijzen op de spanning tussen een informele of sociale en een formele staatkundige positie; Rowen volstaat met de aanduiding *fish nor fowl*.⁵² Een landsheerlijke of monarchale positie konden de stadhouders niet bereiken; bovendien valt te betwijfelen dat zij een dergelijke positie ooit werkelijk nastreefden. Al evenmin konden zij zich blijvend schikken in een ondubbelzinnige rol als dienaar van de staten. De herhaalde machtsstijging van de stadhouderlijke dynastie kon tot felle reacties onder het regentenpatriciaat leiden; anderzijds had de spanningsverhouding ook een positieve wisselwerking tot gevolg. Een dynastie trok zich op aan de eclatante machtsgroei van een jong statencomplex; de Republiek benutte het groeiende dynastieke prestige van de Oranjes. Het Oranjehof weerspiegelt de ambivalente positie van de stadhouders: het was enerzijds veel te klein voor een soeverein heerser die volwaardig wilde meetellen op Europees niveau; het vormde anderzijds een markant en opmerkelijk invloedrijk circuit, met een uitstraling over de gehele Republiek.

Alle aspecten van hoven in Europa vallen terug te zien in het stadhouderlijke hof, zeker nu we weten dat ook elders de continuïteit dikwijls in het gedrang kwam. Aantallen hovelingen en de hoogte van uitgaven vertonen van de zestiende tot de achttiende eeuw pieken en dalen, door moeizame regentschappen en radicale bezuinigingsfasen. Jarenlang kon een hof ineenschrompelen tot een bescheiden niveau, totdat de middelen en de politieke situatie aanleiding gaven tot een hernieuwde uitbarsting van grandeur. Ook de status van andere dynastieën was bovendien verre van onveranderlijk, en afhankelijk van onderhandelingen met andere groepen en instituties in de staat. Ceremoniën vormden een actief en zichtbaar onderdeel van dit proces.

Het stadhouderlijke hof volgde in de meeste opzichten een ruwweg vergelijkbaar parcours, maar week op sommige punten relatief ver af van de norm. Het huishouden bleef klein, een substantieel 'outer court' kwam nauwelijks tot ontwikkeling. De patronage over de sfeer van bestuur en leger in de Republiek genereerde daarentegen een belangrijk netwerk van cliënten. Deze cliënten bekleedden echter hun posities binnen de gewone bestuurs-hiërarchie, niet binnen het huishouden. De ongebruikelijk scherpe scheiding tussen het staatsbestel en het huishouden leidde er bovendien toe dat het benoemingscircuit werd gestuurd vanuit het kleine stadhouderlijke apparaat – een smalle basis. Tegen het einde van de achttiende eeuw kwamen in de handen

⁵² Mörke, 'Sovereignty and Authority', 455, 462, 468, 471, 476. Herbert H. Rowen, 'Neither Fish nor Fowl. The Stadholderate in the Dutch Republic', in: *Political Ideas and Institutions in the Dutch Republic. Papers presented at a Clark Library Seminar, 27 March 1982* (Los Angeles 1985).

van de stadhouder, stelt Gabriëls terecht, 'alle machtslijnen samen'.⁵³ Toch benaderde het Oranjehof noch in de vorming van een netwerk van op het hof gerichte elites, noch in een overheersende culturele aanwezigheid de vormen die kenmerkend waren geworden voor monarchaal Europa. Klaarblijkelijk opende slechts een legitieme monarchale positie de deuren voor een versterking van het hof door middel van ridderorden, nobilitering, en instellingen die bijdroegen aan de vestiging van een cultureel primaat.

Het volk leek ondanks deze beperkingen niet ongevoelig voor monarchale allure. Dynastieke sentimenten bleken ook in de Republiek zodanig ontwikkeld dat de dynastie op den duur haar plaats behield. Steeds weer herstelden de nieuwe stadhouders hun macht, versterkten zij hun erfelijke dynastieke positie, en vergrootten zij hun greep op de benoemingen. Zij respecteerden daarbij meestal de conventionele begrenzingsen. Daarmee bleef hun hof tot op de valreep van de Bataafse Republiek onder een kritische drempelwaarde hangen. Deze situatie geeft inzicht in de inspanningen die keurvorsten en andere Europese heersers zich getroostten om de koningskroon te bereiken. Zucht tot prestige was ongetwijfeld een bepalend element, maar het behalen van de koninklijke waardigheid had bijvoorbeeld voor Brandenburg-Prusen en voor Piedmont-Savoie zeker een grote praktisch-politieke betekenis.⁵⁴

Vergelijking blijft lastig, omdat de verdraaiing in de positie van de stadhouder, die zich eerst op de soevereine heer, vervolgens op de soevereine staten moest richten, uniek bleef. De Venetiaanse doge, de Poolse koning, de Habsburgse keizer in het Rijk: zij allen waren afhankelijk van een groep bijna gelijken die hen uit hun midden verhieven; hun rechten en hun feitelijke macht waren daardoor beperkt. Ook hadden zij te maken met vertegenwoordigende lichamen, die zich bepaald niet opzij lieten bluffen. Anders dan de stadhouders kenden zij echter een uitgekristalliseerde positie, waarvan de contouren uitdrukkelijk waren vastgelegd. Ook de kleinere groten in andere monarchieën, de Condé en hun standgenoten, kenden op den duur een relatief stabiele positie in de top van het staatsbestel, maar uitdrukkelijk onder een soevereine heerser.

Frijhoff vergelijkt het Oranjehof met dat van de Medici, die als bankiersfamilie waren begonnen maar een dynastieke positie verwierven in Florence en Toscane.⁵⁵ Er is echter een markant verschil: het hof van de Medici liep in alle opzichten vóór op dat van concurrenten met een gevestigdere reputatie – net als bij de Bourgondische hertogen die hun koninklijke aspiraties trachtten te bereiken door middel van een spectaculair hofleven. Het succes van het Medici-hof werd beloond met pauselijke waardigheid, en huwelijken onder de grootste Europese dynastieën. Rowen noemt Richelieu en Olivares als parallellen voor Frederik Hendrik.⁵⁶ Deze succesvolle favorieten staan enerzijds voor grote invloed, anderzijds voor kwetsbaarheid en vergankelijkheid:

⁵³ Gabriëls, *Heren als dienaren en de dienaar als heer*, 441.

⁵⁴ Zie Robert Oresko, G.C. Gibbs en H.M. Scott (eds.), *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe. Essays in Memory of Ragnhild Hatton* (Cambridge 1997).

⁵⁵ Frijhoff, 'Het Haagse hof in nationaal en Europees perspectief', in: Keblusek en Zijlmans, *Vorstelijk vertoon*, 12.

hun rol was anders dan die van de dynastie in principe aan één figuur gebonden. De favoriet ‘valt’ - en zijn cliënten vallen met hem. Deze vergelijking maakt ruimte voor de felle schommelingen in de positie van de Oranjes, maar helaas wringt ook hier de schoen. De Oranjes namen in het bestel zelf de hoogste dynastieke positie in; zij dienden geen persoon maar een collectivum – omgekeerd kon een sterke stadhouder natuurlijk wel favorieten kennen.⁵⁷

Mijn poging om het stadhouderlijk hof in perspectief te plaatsen leidt niet tot een sluitende conclusie – wellicht draagt zij voldoende gewicht om te dienen als pleidooi voor een vergelijkende benadering. Een solide benadering is alleen mogelijk bij gelijkwaardige kennis van de te vergelijken componenten. Ontbreekt deze basis, dan behoudt vergelijking een impressionistisch karakter. Ik anticipeer en aanvaard de beschuldiging dat deze uitspraak tot op zekere hoogte van toepassing is op het voorafgaande. Wie onder de Nederlandse vroegmodernisten kent echter zowel het stadhouderlijke hof als een of meer andere Europese hoven op basis van eigen onderzoek in de betreffende archieven? Daarmee kom ik toe aan het koepelthema van dit nummer: de internationalisering van de nationale geschiedenis.

Nederlandse vakhistorici voldoen op tal van punten aan de eisen van internationalisering. Zij identificeren zich niet langer eenzijdig met de iconen uit het nationale verleden; ze zien de verwevenheid van hun onderzoeksobject met Europese ontwikkelingen; ze zijn bereid inzichten van historici uit andere taalgebieden in hun interpretaties te integreren; ze dragen zelf bij aan internationale discussies. Toch blijft er veel te wensen over. Het onderzoek van Nederlandse historici over de vroegmoderne tijd richt zich vooral op de Noordelijke Nederlanden zelf, met daarbinnen nog eens een zwaartepunt in aandacht voor de glorie-dagen van Opstand en Republiek. De betrekkingen van de Nederlanden met andere gebieden vormen onderwerp van onderzoek; bovendien kent veel onderzoek een vergelijkende dimensie. Ook dit grensoverschrijdende werk leunt echter meestal sterk op de Nederlandse component. De onderzoeksproductie van Nederlandse vroegmoderne historici over gebieden en thema's die buiten de Nederlandse context staan is ronduit gering te noemen. Nederlandse vroegmodernisten spelen over de grens dan ook vooral de rol van kenners van hun eigen verleden. Dat legt beperkingen op aan de mate waarin het Nederlandse verleden productief kan worden geconfronteerd met andere ervaringen.

In de Verenigde Staten en Engeland bestaan insulaire stromingen die de nationale geschiedenis centraal stellen; daarnaast kent de Angelsaksische academische cultuur een waaier aan gedegen onderzoekstradities die hun horizon buiten nationale en Europese kaders kozen. Zij identificeren zich thuis en over de grens primair als kenners van een andere dan hun eigen geschiedenis. John Elliott, Robert Evans en William Doyle kunnen dienen als boegbeelden van een academische cultuur die de nationale geschiedschrijving

⁵⁶ Herbert H. Rowen, *The Princes of Orange. The Stadholders in the Dutch Republic* (Cambridge 1988) 76.

⁵⁷ Zie Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite*.

van andere landen op haar kop zette. De kruisbestuiving die mogelijk wordt zodra kennis op onderzoeksniveau beschikbaar is over allerlei gebieden, is in sommige succesvolle academische centra in Duitsland eveneens merkbaar aanwezig. Het is dunkt me niet toevallig dat juist historici die vanuit een ander taalgebied schrijven dikwijls met verrassende inzichten komen: zij hebben immers een ander referentiekader, en een geringere binding aan de vanzelfsprekendheden van het nationale erfgoed rond hun onderzoeksobject.

De grenzen van nationale staten vormen een barricade voor historisch onderzoek die te vergelijken is met de versteende conventies van periodisering. Het opruimen van deze barricades kan alleen dan succesvol geschieden wanneer we binnen onze eigen academische wereld voldoende kennis kunnen genereren over de belendende percelen – zeker in, maar in toenemende mate ook buiten Europa. Wat betreft de vroegmoderne geschiedenis zijn we daartoe op een inleidend niveau in staat; bij diepergravend onderzoek hebben we verstek laten gaan en blijft het Nederlandse verleden maatgevend. Nu het hoog tijd is voor een versterking van de Europese en buiten-Europese geschiedenis in ons onderwijs en onderzoek, lijkt er bovendien sprake te zijn van een tendentie tot het versterken van nationale iconen. Opstand, Republiek en VOC dienen als bakens in een tijd waarin door interne en externe woelingen de kwestie van de Nederlandse identiteit zwaarder weegt dan ooit in het recente verleden. Zijn we net zo gehecht aan onze Gouden Eeuw als de Fransen aan hun *Grand Siècle*? De identiteitsvormende aspecten van nationale geschiedenis zijn onmiskenbaar, maar zij mogen geen uitgangspunt vormen voor academische geschiedbeoefening. De vraag blijft hoe de verbreding van het vak in de praktijk gestalte moet krijgen. Uitwisseling van studenten en docenten kan een bijdrage leveren, maar is niet genoeg en niet zaligmakend. Een gerichte en beperkte bijstelling in aanstellingsbeleid, onderwijsvormgeving, en de formulering van onderzoeksprojecten kan al veel teweeg brengen: we hoeven immers niet allemaal buitengaats te gaan om een grotere vergelijkende dynamiek te genereren. De laatste tijd zijn er positieve signalen te zien in de vorm van seminarreeksen georganiseerd in diverse universiteitssteden, waarbij eigen kweek en internationale gasten thema's behandelen met een brede spreiding. Wellicht biedt ook dit themanummer een duwtje in de goede richting.

Jeroen Duindam (1962) is hoogleraar vroegmoderne geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij doet onderzoek naar de vergelijkende geschiedenis van dynastieke machtscentra binnen en buiten Europa. Publicaties: Jeroen Duindam, Metin Kunt en Tülay Artan, *Royal Courts in Dynastic States and Empires. A Global Perspective* (verschijnt in 2010 bij Brill); *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals* (Cambridge 2003); *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam 1995). Email: jeroen.duindam@rug.nl.

Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie: Nederland 1795-1805¹

ANNIE JOURDAN

Political and Cultural Transfers in a Time of Revolution. The Netherlands 1795-1805

One of the hallmarks of modern historiography is its strong engagement with the national scene. Yet despite this, European countries have always exchanged ideas and practices and influenced each other. This was the case, for example, between 1795 and 1805, during which period the Dutch had to rethink their society and their government. To do this, they entered into a deep and creative dialogue with France in particular, as well as America. The manner in which this took place and its consequences are explored in this paper.

De moderne geschiedschrijving wordt sinds haar ontstaan gekenmerkt door een sterk nationaal engagement dat de historische blik heeft vertroebeld. Heel lang hebben politiek historici zich hoofdzakelijk op de nationale geschiedenis gericht en weinig aandacht besteed aan internationale interacties.² Dit geldt in Nederland in het bijzonder voor de Bataafse Revolutie van 1795 tot 1805 die tot voor kort gold als een gebeurtenis die werd beïnvloed, zelfs veroorzaakt door Frankrijk en als zodanig dus oninteressant zou zijn geweest voor de nationale geschiedschrijving. Inmiddels komen historici tot de conclusie dat het zo eenvoudig niet lag.³ De Bataven van 1795 en hun hervormingen zijn wel degelijk Nederlands.⁴ Weliswaar werden zij beïnvloed door hun burens waarmee zij ideeën en praktijken uitwisselden, maar ze hebben de Fransen niet in

¹ Het begrip transfer is ontleend aan Michel Espagne en Michael Werner, 'La construction d'une référence culturelle allemande en France. Genèse et histoire', *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* (1987) 969-992. Het wordt gebruikt om kruisingen of vervlechtingen tussen (politieke) culturen op te sporen en te analyseren en om het historische comparatisme te verrijken.

² Henk te Velde, 'Political Transfer. An Introduction', *European Review of History* 2 (2005) 205-221.

³ Zie N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004); J. Kloek en W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001); W. Velema, *Republicans. Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden en Boston 2007).

⁴ Het revolutionaire radicalisme daarentegen zou nog steeds on-Nederlands zijn: zo zou de staatsgreep van 21 januari 1798 door de Fransen zijn bedacht, terwijl de Nederlandse radicalen niet representatief voor het Nederlandse volk zouden zijn. Tenslotte zou, aldus Schama, die staatsgreep helemaal niet nodig zijn geweest. P. Geyl, *La Révolution batave 1783-1798* (Parijs 1971); S. Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York 1977). Er zijn trouwens nog steeds geen studies over het revolutionaire radicalisme van